

YU ISSN 0350-185x

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицакај, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Асим Пецо, др Миџар Пешикан, др Живојин Сјанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1982

ПРАСЛОВЕНСКА АДЈЕКТИВА POSSESSIVA ТИПА *Tvorimiričb*
(ОД ПАТРОНИМА ТИПА *Tvorimiričb*), ЊИХОВА СУДБИНА И
ТРАГОВИ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА*

1

1.0. Поставља се питање: којим је граматичким средствима изражавана посесивност у прасловенском језику у случају кад је субјекат посесивности био означен патронимом на *-it-jь* < *-itjos*?

1.1. У својој анализи старословенских посесивних придева Трубецки је закључио да основе на *id* „по самој својој природи никада не образују притяжательных путем изменения конечной согласной”, тј. помоћу старог суфикса *-jь*, већ да од најстаријих словенских писаних споменика изводе посесивне придеве помоћу суфикса *-evь* (или *-ovь*).¹

Горње правило доведено је у питање открићем у старословенским текстовима придева *ljuboděi*, *prěljuboděi*, *tomitelь*, *cěsarь* чији се masculinum ничим не разликује од именица од којих су образовани.² Бродовска-Хошовска наведене придеве наводи у одељку посвећеном суфиксу *-jь*.

Проф. Бошковић сматра да су наведени придеви „како по своме постанку тако и по своме језичком статусу < . . > прасловенска придевска образовања на *-ь*, *-а*, *-е* < *-ъ*, *-а*, *-о*”. Придеви типа *tomitel'ь*, по Бошковићу, нису могли бити изведени помоћу суфикса *-jь*, прво, „зато што су после јотовања грађење и језичка егзистенција придева на *-jь* били везани за фонолошку опозицију, што значи — за обавезну промену крајњег сугласника из именичке основе у придеву; а такве промене код придева типа *tomitel'ь* нема, нити је икада могло бити”, и друго, „зато што прасловенско јотовање фонетички није допуштало стадијум *boriш-jь* код евентуалнога придева **boriш* од личног имена *Boriш*; а без тога стадијума — као карике — калкулисање са суфиксом *-jь* не долази у обзир.”³

* Реферат припремљен за IX међународни конгрес слависта (Кијев, 1983).

¹ Н. С. Трубецкой, *О притяжательных прилагательных (possessiva) старославянского языка*, Зборник лингвистичких и филолошких расправа. А. Белићу о четрдесетогодишњици његова научног рада, Београд, 1937, 19.

² М. Brodowska-Honowska, *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Krakow—Wrocław—Warszawa, 1960, 32—33, 48.

³ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1978, 383.

Придеви типа *tomitel'* посведочени су и у староруском језику. Фролова наводи неколико примера, али их на разним местима својих радова различито тумачи.

Прво. У примеру:

да ђвржено будеть равню *иконоразбителе безумие* (Ефремовская кормчая, Срезневский Сл. Дополн., 128)

Фролова сматра да је посведочен придев *иконоразбитель* и да је он изведен помоћу суфикса *-*jo* од именице *иконоразбитель*: „Такие прилагательные от имен на *-тель* были единичными и, вероятно, искусственными, возникшими в книжном языке.”⁴

Друго. За придев *цѣсарь*, који налази у копијама старословенских споменика, на пример у Остромировом јеванђељу: бѣ нѣкъши *цесарь мужь* (л. 18 об.), као и у словенским називима Константинопоља (*Цѣсарь градъ*, *Царь градъ*), Фролова каже да је добијен помоћу суфикса *-*jo*.⁵

Треће. За придеве *княжичь* у примеру из Новгородског летописа (и ту изби *избытокъ княжичь*) и *королевичь* у примеру из Ипатијевског летописа (Василковъ полкъ гнаше Угры до становъ и *стязъ королевичь* подъяти бѣху), на једном месту Фролова каже да су изведени помоћу суфикса *-jъ* од именица *королевичь*, *княжичь*,⁶ а на другом — да су придеви хомонимични именицама и да су настали аналогизом: „Такие формы не следуют принимать за реликтовые; они могли возникнуть по аналогии прилагательных от *княжца*, *холопя* — типа *княжачь*, *холопачь*. Нормальными же формами имен прилагательных от существительных на *-ичь* в древнерусском языке, вероятно, следует считать формы на *-ев*, хотя они сохранены не самыми ранними памятниками.”⁷

Интерпретација староруских посесивних облика и тумачења која Фролова износи изазивају озбиљне резерве.

1° Не може се крихватити да су придеви наведеног типа вештачке творевине. Придеви *цѣсарь* и *иконоразбитель* могли би се тумачити као старословенизми у староруским споменицима да нису посведочени бројни примери придева истога типа у изворним староруским споменицима (види примере у т. 1.3.).

2° Тешко је доказати да је у кругу патронима на *-иѣ* у староруском (и у прасловенском) језику примаран суфикс *-евъ*. Прве сигурне примере придева на *-ев* од патронима имамо у руским споменицима XVI века и то у категорији презимена.

3° Облике *княжичь* и *королевичь* у староруским споменицима Фролова је нетачно и непотпуно објаснила.

⁴ С. В. Фролова, *История образования притяжательно-относительных прилагательных с суффиксом -ов/-ев в русском языке*, Уч. зап. Куйбышевского пед. института, 1963, т. 38 [даље: Фролова 1963], 28 нап.

⁵ С. В. Фролова, *История притяжательно-относительных прилагательных с суффиксом -jъ, -ѣ по древнерусским письменным памятникам XI—XVII вв.*, Уч. зап. Куйбышевского пед. института, 1959, т. 27 [даље: Фролова 1959], 259—260; Фролова 1963, 29.

⁶ Фролова 1959, 322.

⁷ Фролова 1963, 23; уп. и: Фролова 1959, 241—242.

Облик *княжичь* у Новгородском летопису је генитив плурала патронима, а не акузатив сингулара посесивног придева:

заутра приспѣ Александръ с новгородци. и отяша полонѣ всѣ. а *княжичь* исѣче. или боле .и. и ѣтолѣ новгородци въспятиша. а кѣзъ погонися по нихъ съ своимъ дворомъ. и би я подѣ Зиждьчемъ. и не упусти ихъ ни мужа. и ту изби избытокъ *княжичь* ЛН 1/2 XIV, л. 131 об. (1245)

Фролова допушта могућност оваквог тумачења ('остаток княжеских сыновей'), али даје предност тумачењу по коме је *княжичь* „притяжательное прилагательное, находящееся в согласовании с определяемым словом”.⁸

У примеру из Ипатијевског летописа:

Василковъ полкъ. гнаше Угры до становъ. и *стязь корелеви*⁴ подѣтяли бѣаху ЛИ ок. 1425, л. 260 об. (1232)

сугласник *ч* је написан под титлом и испуштен је финални самогласник (полугласник) па се реч може реконструисати у облику *корелевичь* (= акузатив сингулара посесивног придева од патронима *корелевичь*) или у облику *корелевича* (= посесивни генитив патронима). У каснијим преписима летописа из XVI века (Хлебниковский список) и почетка XVII века (Погодинский список) на овом месту је генитив: *стязи корелевича*, *стязы корелевича*.

Наведени пример, дакле, не може служити као доказ да су у староруском језику постојали придеви типа *корелевичь*.

1.2. Испитујући „возможность приименного родительного падежа на почве славянских языков уже в глубокой древности” Кузнецов је изнео мишљење да је примаран посесивни генитив патронима у случају кад је субјекат посесивности изражен личним именом и патронимом.⁹ Као илустрацију аутор наводи пример из Руске правде:

судъ Ярославль. Володимирица. правда русская РПр 1280, л. 615 об. а

У споменицима XIV—XVI века и Макарова налази бројне примере употребе посесивног придева од личног имена и генитива патронима, на пример: *Ярославль сынъ Володимирича* (ЛЛ 1377).¹⁰

1.3. Ми сматрамо да је примарна употреба посесивног придева и у случају кад је субјекат посесивности изражен патронимом на *-it-ъ* без обзира да ли је патроним самостално употребљен или у комбинацији са личним именом. Али првобитно посесивни придев од патронима није

⁸ Фролова 1959, 241.

⁹ П. С. Кузнецов, *Очерки по морфологии праславянского языка*, Москва, 1961, 41.

¹⁰ С. Я. Макарова, *Родительный падеж принадлежности в русском языке XI—XVII вв.*, Труды Института языкознания, т. 3, Москва, 1954, 22.

извођен помоћу суфикса *-евъ*, како то мисли Фролова, него помоћу суфикса *-ъ*.

Најпре ћемо навести примере којима доказујемо постојање придева типа *Tvorimiričъ* од патронима типа *Tvorimiričъ* у староруском језику.

1⁰ Посесивни придев *Tvorimiričъ* од патронима *Tvorimiričъ* посведочен је у примеру:

домъ его всь розграбиша <...> и *Водовиковъ дворъ* и села. и браѣ его. Михалѣ. и Даньслаѣ. и *Борисовъ* тысячьскаго. и *Творимиричъ*. иныхъ много дворовъ ЛН XIII, л. 112 (1230)

Посесивни придев *Tvorimiričъ* (*č* > *c* као одраз цокања) овде је у функцији објектног атрибута уз именицу *дворъ*, као и придеви *Водовиковъ* и *Борисовъ*.

2⁰ Посесивни придев *Lukiničъ* од патронима *Lukiničъ* посведочен је у инструменталу сингулара:

въ голодьное лѣто написахъ еуангліе. и аглѣ <...> а *повелъ* вниемъ. *Милятиномъ* *Лукиничемъ* и криль обоѣ книги ЕвМиліят 1215, л. 160 (записъ)

Булаховски је мислио да је у наведеном примеру „от имени *Милята* образовано, какъ обычно, притяжательное прилагательное и ему ассимилировано также и отчество (в роли прилагательного)”.¹¹ Тумачење Булаховског прихвата Спринчак, истичући да је „обычной притяжательной форме *Милятином* ассимилировано и отчество, употребляемое здесь в роли определения”.¹² Ми данас можемо са сигурношћу рећи да се патроним није повео за посесивним придевом, него да су уз глаголску именицу паралелно употребљени и посесивни придев на *-инъ* од личног имена, и посесивни придев на *-ъ* од патронима, с тим што су у овом другом случају облици *masculinum*-а сингулара придева идентични облицима личног имена од кога је изведен.

3⁰ Посесивни придев *Andrějevičъ* од патронима *Andrějevičъ* забележен је у номинативу сингулара *femininum*-а:

Володимиръ же Мъстиславичъ бѣ в Полонѣмъ. слышавъ же оже Андрѣевичъ Володимиръ умерлъ. и иде к Дорогобужю *дружина* же *Андрѣевича* не пустиша его в городъ ЛИ ок. 1425, л. 195(1171)

4⁰ Топоними типа *Вседобрічъ* (почетак XV века)¹³ такође су, по нашем мишљењу, по пореклу *masculinum* посесивног придева од патронима (а патроним *Вьседобрічъ* је изведен од личног имена *Вьседобръ* преко посесивног придева *Вьседобръ* суфиксом *-ичъ*).

¹¹ Л. А. Булаховский, *Курс русского литературного языка*, т. 2, *Исторический комментарий*, Киев, 1953, 287 нап.

¹² Я. А. Спринчак, *Очерк русского исторического синтаксиса. Простое предложение*, Киев, 1960, 120.

¹³ А. М. Селищев, *Избранные труды*, Москва, 1968, 82.

5° На постојање посесивних придева типа *tomitel'ь* изван патронима у живом староруском језику указује пример из најновије публикације записа на брезовој кори:

а возывахо тя съ строю нвестокою ГрБ 1/2 XII, № 487

У синтагми *stroja nevěstaka* (писар меша слова: „ѣ” и „о”, „ѣ” и „е”, „е” и „ѣ”) прва реч је *femininum* посесивног придева *strojь* од именице *strojь* (*stryjь*) тако да подвучене речи значе: (са) стричевом снахом. Приређивачи пример преводне на савремени руски језик: „а если бы позвали тебя, то с дядиной невесткой”.¹⁴

С наведеним примерима доказну вредност могу имати и неки други примери који би се, иначе, могли друкчије интерпретирати.

6° Облик *Давыдов[и]ча* у примеру:

а се чара кня Володимирова *Давыдовча* кто из нее пь тому на здорově Надп XII (до 1151)

може бити протумачен као посесивни генитив патронима, употребљен паралелно са посесивним придевом од личног имена, и као номинатив сингулара *femininum*-а посесивног придева *Davydovičь*, изведеног суфиксом -ь од патронима *Davydovičь*. Ми мислимо да је по среди ово друго, јер су придеви на -ь још живи у кругу патронима чак у првим деценијама XIII века.

7° Карактеристични су и неки примери из летописа:

он же помысли и ре^ч собѣ в срѣци се ми хочеть быти *Ярославича сѣрть* и помолися к бѹ. и вина мечь свои ЛЛ 1377, л. 108—108 об. (1149)

кѣзь же Андрѣи помысли собѣ вѣ срѣци ре^ч се ми хочеть быти *Ярославча сѣрть Изяславича* и помолися бѹ и вынзе мечь свои ЛИ ок. 1425, л. 142 (1149)

начало княженія. *Ярославля. Изяславича* ЛИ ок. 1425, л. 204 об. (1174)

Ми мислимо да су у оригиналним летописним текстовима из XII века облици *Ярославича* и *Изяславича* били облици номинатива *femininum*-а (прва два примера), односно генитива *neutrum*-а посесивних придева типа *Tvorimīfičь*. Те облике је ново језичко осећање после губљења ових придева из живе језичке употребе (у време кад су настали преписи летописа) схватало као посесивне генитиве.

¹⁴ А. В. Арциховский, В. Л. Янин, *Новгородские грамоты на бересте. (Из раскопок 1962—1976 гг.)*, Москва, 1978, 80.

8° У староруским споменицима падежни наставци патронима врло су често скраћивани па се не може утврдити да ли је реч о суфиксалном или синтаксичком посесивном облику:

а на *Володимире племя. на Гюргевѣ*² не можемо руке подъяти
ЛИ ок. 1425, л. 130 об. (1147)

придоша *стрѣлци <...> Андрѣви и Володимери Андрѣви*²
на берегъ ЛИ ок. 1425, л. 149 об. (1150)

Понекад у једном препису налазимо посесивни генитив, а у другом препису истог летописа — облик који указује на посесивни придев. Такав смо пример већ наводили (види *королеви*² у т. 1.1.). Навешћемо још један:

одинъ убитъ ѿ полка Василкова. Прѣборъ сѣъ *Степановъ Родовича* (Хлеб. и Пог. сп.: *Родович*) ЛИ ок. 1425, л. 285 об. (1262)

У оба примера могу се реконструисати посесивни придеви *Rodovičъ* и *korol'evičъ* у оригиналним летописима, али исто тако и облици генитива. Примери су из друге и треће четвртине XIII века, тј. из периода за који се може претпоставити замена посесивних придева типа *Tvorimiričъ* посесивним генитивом (види т. 2.1.).

1.4. Релативна бројност придева типа *tomitel'ъ* и типа *Tvorimiričъ* у старословенским и староруским споменицима, укључујући и споменике који одражавају живи народни језик, као и чињеница што нису ограничени на именице једног творбеног типа, јасно говори да ови придеви нису настали ни граматичком аналогijом, ни у књишком језику, како је покушала да их објасни Фролова. Аргументи проф. Бошковића (види т. 1.1.) убеђују нас да придев *tomitel'ъ* није могао настати фонетским путем од именице *tomitel'ъ* помоћу суфикса *-ъ*, као ни остали придеви овога типа од одговарајућих именица. Зато остаје као најприхватљивије Бошковићево објашњење њиховог постанка, по коме су придеви типа *tomitel'ъ* изведени суфиксом *-os > -ъ* (после *і* и палаталних консонаната — *-'ъ*).

Из оваквог тумачења постанка словенских придева типа *tomitel'ъ* и типа *Tvorimiričъ* следе још неки закључци.

Прво. *Nomina agentis* типа *tomitel'ъ* некад су се завршавала на *-teljus* и припадала старим *īj* основама. Ове именице су изводиле придеве суфиксом *-os*, а то значи да се *masculinum* придева завршавао на *-teljos* (*іѿ* основе). Некадашње именице на *īj*, дакле, разликовале су се од својих придева по типу основа.

Друго. Патроними на *-itjos* и друге именице на *іѿ* градиле су придеве такође помоћу суфикса *-os*, али је *masculinum* придева (*-itjos*) имао исте облике као и именица од које је изведен (имао је деклинацију *іѿ* основа).

У првој, индоевропској фази словенске деклинације именице на *īŷ* и од њих изведени придеви разликовали су се по основинском вокалу, тј. по типу деклинације, док су именице на *īŏ* имале исте облике као и *masculinum* придева и разликовале су се од њих само функционално.

У другој, словенској фази свог развитка некадашње именице на *-ius* фонетским путем су прешле у именице на *-'b*: *īus* > *ībs* > *īb* > *'b*.¹⁵ Некадашње именице на *-ios*, као и придеви изведени суфиксом *-os* од именица на *īŷ* и *īŏ*, изједначиле су се у номинативу и акузативу са основама на *īŷ*. Основе на *īŷ*, као што је познато, изгубиле су своју деклинацију и пришле основама на *īŏ*. Мислимо да у процесу апсорбовања основа на *īŷ* од стране основа на *īŏ* није без значаја била чињеница што су придеви (*masculinum* и *neutrum*) од именица на *īŷ* већ имали деклинацију *īŏ* основа.

Нестанком *īŷ* основа као посебног деклинационог типа некадашње именице на *īŷ* потпуно су се изједначиле са придевима који су од њих изведени: *tomitel'ъ* је био и облик номинатива сингулара именице и облик номинатива сингулара мушког рода придева. Ова хомонимија облика придева и именица најважнији је узрок губљења придева типа *tomitel'ъ* и развитка посесивног суфикса *-evъ*.¹⁶

Придеви типа *tomitel'ъ* у старословенским и староруским споменицима и староруски придеви типа *Tvorimiričъ* јесу, као што смо напред показали, посесивни придеви истог творбеног типа. Разлике у њиховој творбеној структури резултат су разлика у творбеној структури именица од којих су изведени: придеви типа *Tvorimiričъ* су настали адјективизацијом патронима који су и сами изведени од основе посесивних придева на *-jъ*, *-inъ*, *-evъ/-ovъ*. Овим се објашњава њихова различита судбина. Суфикс *-ъ* придева типа *tomitel'ъ* био је истиснут новим посесивним суфиксом *-evъ* без икаквих деривационих тешкоћа и у свим словенским језицима. Придеви типа *Tvorimiričъ* опирали су се адјективизацији помоћу суфикса *-evъ*. Њих је замењивао посесивни генитив или су остајали као окамењени облици, изгубивши свој првобитни граматички лик.

2

2.0. Каква је била судбина придева типа *Tvorimiričъ* у староруском (општеисточнословенском) језику и у језицима који су се из њега развили?

2.1. У староруском језику посесивни суфикс *-ъ* (<*-os*) у кругу патронима на *-ičъ* нестао је из живе језичке употребе средином XIII века и замењен је посесивним генитивом.

¹⁵ Р. Бошковић, *op. cit.*, 467.

¹⁶ О његовом постанку види: Р. Маројевић, *Посесивне катјегорије у руском језику (у своје историјском развоју и данас)*, докторска дисертација, Београд, 1979, 81—110.

Најпре се раширила употреба посесивног генитива патронима у случају кад је субјекат посесивности био изражен личним именом и патронимом на *-иъ*:

постави чернець Василии цркъвь сѣго Василия. а бѣ его вѣсть своимъ ли. или *Борисовымъ Гавшинича* ЛН 1/2 XIII, л. 139 об. (1262)

судъ Ярославль. Володимирица РПр 1280, л. 615 об. а

Стополкъ же прибѣже Володимерю. и с нимъ <...>. Стоша сѣъ Дѣдовъ Стославича ЛЛ 1377, л. 91 (1097)

бѣаше бо ся затворилъ в немъ Ярославль сѣъ Володимерича ЛЛ 1377, л. 145 (1207)

Посесивни генитив патронима у последња два примера највероватније одражава језичко стање времена у коме је настао препис летописа (почетак последње четвртине XIV века). У старијим летописним текстовима на оваквим местима могао је бити посесивни придев на *-ъ*.

Крајем XIV века срећу се прве потврде посесивног генитива патронима без личног имена:

пани Хонька. Васковая Дядьковича жена. и зъ дѣтми своими Гр 1378 (2, ю.—р.)¹⁷

Изяславъ совкушивъся с братьею своею. поиде на Володимерковича в Галичь. и пришедши же ему к Теробовлю. здумаша *боляре. Володимерковича.* и рѣша князю своему ЛЛ 1377, л. 113 об. (1153)

Ми претпостављамо да је у оригиналном летопису из XII века био употребљен посесивни придев (*bol'are Volodimerkovič'i*) и да је преписивач према новом језичком осећању употребио генитив.

У руским повељама XV века посведочени су следећи примери употребе посесивног генитива од патронима (без личног имена, атрибута или апозиције): сѣ *Ярославича сѣном*; наши недрузи, Можайского дѣти, и *Шемячича дѣти*, и *Ярославича сын*.¹⁸ У украјинској повељи из 1422. године забележен је пример: што лежить ку *Тестовича дворищу*.¹⁹ Из 1489. године је белоруски пример: *сѣъ. Семіоновъ. Долѣбѣнчича* (генитив патронима у комбинацији са посесивним придевом од личног имена).²⁰

2.2. Поставља се питање: зашто су патроними на *иъ* избегавали адјективизацију помоћу суфикса *-евъ* у староруском језику и у првим

¹⁷ Исти пример види и у: Сл. староукр. мови, 1, 155.

¹⁸ С. Я. Макарова, *op. cit.*, 16.

¹⁹ І. І. Слинько, *Историчний синтаксис української мови*, Київ, 1973, 88.

²⁰ Е. Ф. Карский, *Белорусы. Язык белорусского народа*, вып. 2—3, Москва, 1956, 407.

фазама развоја посебних источнословенских језика? Два су фактора, по нашем мишљењу, била одлучујућа.

Прво. За разлику од личних имена, имена по мужу и патронима на *-ѣна*, патроними на *-иѣь* су имали множину. А у генитиву множине мушки патроними су, као и друге именице старих *ǫ* (*ǫd*) основа, рано примили наставак *-евъ* старих основа на *и* (наставак *-ей* они су добили касније).²¹ Индивидуална припадност се у овој категорији није могла довољно диференцирати суфиксом *-евъ* пошто се истим фонолошким сегментом (падешким наставком) изражавала припадност множини, на пример:

се милостыня князя великого Васильева Михайловича и его братаничевъ, княжа Всеволожа, княжа Михайлова, княжа Володимерова, княжа Андреева Александровичевъ, княжа Еремеева, княжа Семенова Костянтиновичевъ Гр 1361—1365

Друго. У староруском језику XIII—XIV века (после нестанка из живе употребе придева на *-ь* од патронима) већи део мушких личних имена од којих су се градили патроними изводио је посесивне придеве помоћу суфикса *-ев/-ов*. Адјективизација патронима на *-евиѣь/-овиѣь* суфиксом *-ев* значила би редупликацију истог суфикса. Језик је ову редупликацију избегавао употребом посесивног генитива.

На ширење употребе посесивног генитива утицала су два момента.

С једне стране, у синтаagmaма типа *Ярославича смѣртъ, дружина Андрѣвича* облике *Ярославича* и *Андрѣвича* (старе облике *femininum-a* посесивних придева) ново језичко осећање схвата као посесивне генитиве. Овим се објашњава рана употреба посесивног генитива од патронима без атрибута и апозиције (види примере у т. 2.1.).

С друге стране, у другим антропонијским категоријама које су се изводиле од мушког личног имена — имена по мужу и женски патроними — примарна је била употреба посесивног генитива као средства за исказивање посесивности.

2.3. У руском језику XVI—XVII века и од патронима на *-иѣь* су се изводили посесивни придеви помоћу суфикса *-ев*. О томе сведоче бројна презимена типа *Кузьмичев, Павлычев, Матвеичев* које наводи Унбегаун. Интересантно је његово запажање да се презимена нису формирала од патронима на *-овиѣь/-евиѣь*, изузетак је презиме *Петровичев* са акцентом на *-ов*.²² Не бисмо се могли сложити са Унбегауновим објашњењем ове појаве: „фамилии на *-ичев* могли образовываться и от русских христианских отчеств на *-ич*, при условии, чтобы это не были формы на *-ович/-евич*. Этим самым как бы подчеркивалось особое положение этих последних” (ib., 283); „отчество на *-ич* рассматривалось, по-видимому,

²¹ А. А. Шахматов, *Историческая морфология русского языка*, Москва, 1957, 265.

²² Б. О. Унбегаун, *Отчества на -ич и их отношение к русским фамилиям*, Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна, Москва, 1971, 283—285.

не как настоящее отчество, а скорее как вид прозвища, способного поэтому образовывать фамилии на *-ев*” (ib., 284); „обилие русских фамилий на *-ичев/-ычев* показывает, что, в отличие от отчеств на *-ович/-евич*, отчества на *-ич/-ыч* от христианских имен, вероятно, не рассматривались морфологически как настоящие отчества, а скорее как прозвища, от которых можно было образовывать фамилии на *-ев*, как от всяких иных прозвищ” (ib., 285). По нашем мишљењу, извођење посесивних придева суфиксом *-ев* од патронима на *-овић/-евић* значило би редупликацију истог суфикса па га је зато језик избегавао. Исти овај фактор је деловао и у староруском језику (види т. 2.2). Други фактор којим објашњавамо ову појаву у староруском — наставак *-ев* у генитиву плурала — није више спречавао адјективизацију патронима помоћу суфикса *-ев*: у XV веку у генитиву плурала основа на *јѣ* учвршћује се наставак *-ej* < *-j*.²³ Наведеном морфолошком променом ми објашњавамо продуктивност посесивног суфикса *-ев* у кругу придева и презимена изведених од патронима на *-ић*. Треба још истаћи да патроними више нису, као у староруском језику, на специфичан начин улазили у систем посесивних категорија, што је такође утицало на ширење њихових деривационих способности.

У украјинском језику од патронима на *-овић* изводили су се посесивни придеви већ средином XV века, судећи према топониму *Лѣнцовичово село* (1448).²⁴

3

3.0. На некадашњу широку употребу посесивних придева изведених суфиксом *-ь* од патронима на *-иць* у старосрпскохрватском језику указују: а) „необични” генитив сингулара презимена на *-иць* у синтагмама типа *Пејровића кућа*; б) женска презимена типа (*Коса*) *Смиљанића*; в) бројни топоними.

3.1. Употребу посесивног генитива од презимена на *-иць* без личног имена, атрибута или апозиције у примерима типа *Од бијеле куле Драјовића* покушали су да објасне Даничић и Стевановић.

Даничић овакву употребу презимена у народним песмама објашњава силабичким принципом српскохрватске версификације: „у песмама да би слогови изашли на број налази се други падеж самосталних речи особито презимена и онда када су без додатка”, наводећи, између осталих, и примере: *Брже иди двору Љубовића*; *Под шанану Смиљанића кулу*. Примере који нису у стиху (на пример наслове типа *Кула Буришића* и *Чардак Алексића*) Даничић тумачи синтаксичком кондензацијом: „Узрок може бити да је у томе што се у мисли држи додаток који Буришић и који Алексић, па се у беседи не помиње.”²⁵

²³ Исп. примере у: А. А. Шахматов, *op. cit.*, 272—273.

²⁴ Сл. староукр. мови, 1, 561.

²⁵ Ђ. Даничић, *Србска синтакса*, Београд, 1858, 11 и сл.

У свом раду *Посесивне форме у српскохрватском језику* М. Стевановић је указао да се генитивом презимена на *-ић* (*Од бијеле куле Драговића, код Добриловића куће*) означава припадање „породицама с означеним презименима, а то значи већем броју Драговића и Добриловића” и закључио: „Много је вероватније да су се облици генитива односили на већи број лица и да је то првобитно био облик ген. множине, који се после акцентом и квантитетом (облик је по наставку исти), не можемо рећи којим путем, изједначио с једнином.”²⁶

Две и по деценије касније М. Стевановић је објавио расправу *Један необичан облик посесивног генитива* посвећену облику генитива српскохрватских презимена на *-ић* „у служби означавања припадања, који необичним чини неподударност његова лица и значења.”²⁷ Рад је вишеструко значајан. Значајан је, најпре, зато што је аутор у њему скупио и прокоментарисао обилну грађу — из народних песама, књижевних дела, дијалекатских описа, микротопонимије. Друго, што је осветлио историју питања. И треће, јер је убедљиво оспорио дотадашња тумачења — Даничићево и своје.

Стевановић је изнео и своје ново тумачење порекла генитива сингулара презимена на *-ић* у посесивним синтагмама, које је такође убедљиво — са синхронога гледишта. Он закључује да је генитив презимена на *-ић* „и за означавање припадности већем броју лица обликом својим (<...> генитив једнине”, али да „по пореклу своме он то чешће није него што јест”. И даље: „У случајевима када се односи на већи број лица, по пореклу то може бити једино облик некадашње двојине.”²⁸ На оправдан приговор „да је облик са завршетком *a* некадашњи облик ном.-акузатива, а не генитив двојине”, аутор одговара да уз бројеве *два, њри, четри* и уз неодређену заменицу *неколика* „није обавезан одређени падежни облик, већ се ове речи, које су сачувале облике старе двојине као и њихове догуне у томе непромењеном облику (номинатива-акузатива) употребљавају и у служби осталих падежа не само у вези с предлозима, који одређују падежне односе, него и у другим случајевима.”²⁹

Невоља је, међутим, у томе што је ово тумачење убедљиво само са синхроног гледишта. Са компаративно-историјског гледишта оно се не може прихватити из најмање три разлога:

1⁰ Припадност двојини у прасловенском језику и у првим фазама развоја словенских језика изражавала се синтаксичким средствима — генитивом дуала именице, односно личне заменице сва три лица.³⁰

²⁶ М. Стевановић, *Посесивне форме у српскохрватском језику*, Годишњак Скопског Филозофског факултета, Скопље, 1940, књ. IV, 40.

²⁷ М. Стевановић, *Један необичан облик посесивног генитива*, *Анали Филолошког факултета*, св. 6, Београд, 1966 [даље: Стевановић 1966], 275.

²⁸ *Иб.*, 282.

²⁹ *Иб.*, 283.

³⁰ С. Ј. Макарова, *op. cit.*, 14—15; Р. Маројевић, *op. cit.*, 124—125.

2⁰ Не може се порећи паралелизам између анализираних српско-хрватских облика и облика генитива патронима у синтагмама типа *Шемячичя дѣти* у руским споменицима XV века (види т. 2.1.). У руском језику, међутим, основни бројеви *два, три, четири* у потпуности су сачували промену те није могућа употреба номинатива уместо зависног падежа.

3⁰ Није препоручљиво преносити граматичке односе из савременог језика у раније фазе његова развоја. То што се у данашњем језику може рећи „сведочанство два човека” или „смрт два Мартиновића” није доказ да се слична синтаксичка конструкција може претпоставити и за старосрпскохрватски језик у периоду постојања дуала као посебног броја. Напротив, може се доказати да употреба броја *два* уз именицу у дуалу није била карактеристична, да су се основни бројеви мењали, да је употребљаван генитив дуала у случају кад су субјекат посесивности представљала два лица.

3.2. Према нашем тумачењу, облик генитива сингулара у посесивним синтагмама типа *Петровића кућа* по своме пореклу није ни облик номинатива дуала ни генитива плурала именице, већ је то резултат нове интерпретације језичког осећања после губљења придева на -љ из живе употребе.

1⁰ Облик *Petrovića* у синтагми *Petrovića kuća* некада је био номинатив сингулара *femininum*-а посесивног придева изведеног суфиксом -љ од патронима *Petrović*.

2⁰ Прасловенски придеви изведени суфиксима -*jb*, -*ь*, -*ьнѣ* нису имали искључиво индивидуално-посесивно значење: они су могли означавати припадност множини.³¹ Тако је синтагма *Petrovića kuća* у зависности од ванјезичке реалности могла да значи ’Петровићева (Петровог сина) кућа’ или ’кућа (двају или више) Петровића’.

3⁰ Кад су придеви на -љ од патронима постали мртва категорија ново језичко осећање је облик *Petrovića* интерпретирало као облик генитива сингулара патронима (касније презимена).

4⁰ Стари посесивни суфикс -љ замењен је посесивним генитивом а не суфиксом -*evъ* јер би додавање суфикса -*evъ* на основу патронима означавало редупликацију истог суфикса (у случају кад је патроним био изведен од основе посесивног придева на -*evъ*).

Према томе, облици генитива у насловима двеју народних песама — *Смрти мајке Јуџовића* и *Удаја сестре Љубовића* — нису различитог порекла, иако у првом случају имамо значење множине (’мајка девет Југовића’), а у другом — значење једине (’сестра бега Љубовића’). У зависности од ванјезичке реалности и *Јуџовића мајка* могло је да значи ’Југовићева мајка’.

³¹ Р. Маројевић, „Девейбрајнѣ сестра” у народној њесми. О једном итворбено-семантичком типу словенских посесивних придева, Јужнословенски филолог, XXXVII, Београд, 1981, 248.

3.3. На исти начин су постала женска презимена типа (*Коса*) *Смиљанића*. Облик *Smil'anića* употребљен са женским личним именом некада је био номинатив сингулара *femininum*-а посесивног придева на -ъ од патронима *Smil'anićъ* (Смиљанов син). Дакле, *Smil'anića* (= Смиљанићева) првобитно је посесивни придев у функцији женског патронима. Кад су током историјског развоја мушки патроними типа *Smil'anićъ* > *Smil'anić* (*n̄* > *n* разједначавањем по мекоћи) прерасли у презимена, онда су и облици *Smil'anića* (*Kosa*) према новом језичком осећању били посесивни генитиви у функцији женских презимена.

Женска презимена наведеног типа посведочена су у народним песмама и у неким народним говорима, на пример у Пиви и Дробњаку (*Сѣака Радовића*), Броћанцу (*Рака Вукићевића*), Змијању (*Јања Лукића*), Љештанском (*Вида Марића*).³²

3.4. Облици генитива сингулара у синтагмама типа *Пејровића кућа* још су живи и продуктивни у српскохрватском језику. Запажа се, ипак, тенденција њиховог губљења. Њих замењују, с једне стране, облици посесивних придева на -ев у индивидуално-посесивном значењу, а с друге стране, облици генитива плурала (кад се њима означава припадност већем броју лица).

3.4.1. Прву тенденцију илустроваћемо гледиштима граматичара. Игњат Алојзије Брлић је 1850. тврдио да је боље рећи *Канижлића Рожалија* и *Сѣефановића Рјечник* него *Канижлићева Рожалија* и *Сѣефановићев Рјечник*. Употреба генитива за Тому Маретића била је у оваквим синтагмама одлика књижевног језика.³³ Људевит Јонке 1956. истиче да је у духу савременог књижевног језика назив *Златарићева улица* или *Улица Златарићева*, употребу генитива не препоручује у књижевном језику, али допушта, због поштовања према дубровачкој старини, „само за такав случај” називе *Златарића улица*, *Улица Златарића*.³⁴

3.4.2. Друга тенденција запажена је не само у књижевном језику, већ и у дијалектима. Тако се, на пример, у селу Обади припадање већем броју лица, обухваћеним једним презименом, исказује обликом генитива множине: *Пејровића њлац*, *Сѣјића ђеца*. У ограниченој употреби чува се и генитив сингулара: *Бокановића њивама*, *Пашаића кућа*.³⁵

3.5. У топонимији су сачувани — у окамењеном виду и у различитом роду и броју — многобројни трагови некадашње широке употребе посесивних придева на -ъ од патронима на -иць.

3.5.1. *Masculinum* сингулара. — У двочланим називима облик се реконструира доста сигурно: *Божичковић вр*, *Бижичковић до*, *Мрчић до* (ППЈ IV, 228—231); *Радол'ић-лаз*, *Дабижљевић-до*, *Весић до* (ОП II, 350, 385; уп. презимена *Радол'ић*, *Дабижљевић*, *Весић*, *ib.*, 352,

³² Стевановић 1966, 278—280; ЗбФЛ XV/2, 154; СДЗБ XXII, 238.

³³ Стевановић 1966, 276, 280.

³⁴ Lj. Jonke, *Zlatarićeva ulica ili Zlatarića ulica*, *Jezik*, V, 1, 31—32.

³⁵ М. Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 90, 92.

389); *Сџанић-Брија*, из *Сџанић-Брија*, *Маџешић-Под*, из *Маџешић-Пода* (ОП II, 136, 138); а међа му <...> *Пејировић њојоком* (ОП II, 32, 54). Облик *masculinum*-а је извештан и уколико се може са сигурношћу утврдити управна именица. На пример у повељи Стефана Дечанског топоним се сусреће у два лика: над *виноград Пејировић*, низ *Пејировић* обдесно (ОП II, 34, 54).

Чести су ојконими овога типа: *Марковић* („некакво мјесто прије нашега времена”, Рјечник JAZU VI, 484—485); *Доњи Пејировић*, *Горњи Пејировић* (ib., IX, 824); *Раденковић*, *Слейчевић* и др. (СДЗБ XVI, 110); *Дудић*, *Машић*, *Јакић* и др. (ЗФЛ XVIII/1, 187; XIX/1, 222). Уколико је реч о селу првобитно је топоним најчешће имао лик *neutrum*-а (*-ice selo*) или *femininum*-а (*-ica vrbь*). Види објашњење у т. 3.6.1.—3.6.2.

У топонимима типа *Код сокака Маџића* (ППЈ IV, 229) могао би бити сачуван *masculinum* сингулара посесивног придева у зависном падежу. Уколико је назив новијег порекла облик *Маџића* је, наравно, посесивни генитив.

У хидронимији сусрећемо патронимијске облике у различитом граматичком облику: а) Хидроним се облицима подудара са патронимом (презименом): *Ракић*, извор (СДЗБ XXV, 148); *Бабић*, канал (ЗФЛ XVII/1, 196, 200). б) У двочланим хидронимима патроним може бити *indeclinabile* у облику номинатива сингулара: *Рајић-њојок* (ОП I, 373); *Фазлић-дол* (ЗФЛ XVII/1, 196, 201). в) Најчешће је патроним у облику генитива сингулара у двочланим хидронимима типа *Јосићовића њојок* (СДЗБ XXII, 246).

У левом сливу Дрине Д. Вујичић је забележио два хидронима првог типа (*Николић*, *Видошић*), један другог типа (*Бајковић-њојок*), и неколико трећег типа (наводимо само оне са управном именицом мушког рода): *Милосевића њојок*, *Алибашића њојок*, *Калиманића њојок*, *Бадића бунар*, *Тришића њојок*, *Рисичевића њојок*, *Крајчиновића њојок*, *Јовелића њојок*. У једном примеру је патроним у генитиву плурала: *Кокановића њојок*.³⁶ Вујичић је покушао и да објасни постанак хидронимских ликова, износећи претпоставку да су називи типа *Николић*, *Видошић* „некад имали уобичајене синтагматске форме са идентификатором и знаком, дакле, форму: **Nikolića potok*, па је затим могло nastati **Nikolić-potok*, да би на концу од свега toga остало само *Nikolić*. То би donekle потврђивала и форма naziva са овог подручја *Vašković-potok*.³⁷

Вујичићево тумачење постанка трију хидронимских типова не може се прихватити. Представљени развој у потпуности је супротан ономе како су се хидроними могли стварно развијати. Прво, да ли се може претпоставити да облик посесивног генитива, дакле облик који има стабилно граматичко значење и ономотолошку функцију, из необјашњених разлога постане хомоформан са номинативом патронима, тј. да се „развије” у облик који нема реално граматичко значење ни ономотолош-

³⁶ D. Vujičić, *Autroponimi (patronimici) u nomenklaturi naziva voda u lijevom slivu Drine*, KJ VIII, 4, 21—22, 24.

³⁷ *Ib.*, 24.

ку функцију? Другим речима, да облик изгуби своју граматичку и семантичку вредност, своју мотивисаност, и да постане форма без граматичке и семантичке мотивације у језичком осећању? Друго, којом логиком да *ideclinabile* *Николић* у претпостављеном старијем лику **Николић-ѿоѿок* (ген. **Николић-ѿоѿока*) одбаци именицу која је носиоца промене и постане само променљива реч? Очигледно да се три хидронимска лика које је Вујичић неприродно довео у хронолошку везу морају, и могу, друкчије интерпретирати.

Изнећемо своје тумачење постапка наведених хидронима.

1° У време док је био жив посесивни суфикс *-ь* хидроним је имао стандардан лик *Nikoličь* (= Николићев) *potokъ*, ген. *Nikoliča* (= Николићева) *potoka*. Облици *Nikoličь*, *Nikoliča* . . . били су придевски облици хомонимни патрониму *Nikoličь* (Николин син) од кога су изведени.

2° Елипсом управне именице *potokъ* посесивни придев *Nikoličь* употребљавао се у супстантивној функцији: *Nikoličь* (= Николићев), ген. *Nikoliča* (= Николићева). Супстантивизација се могла извршити само у периоду кад су облици *Nikoličь*, *Nikoliča* . . . у језичком осећању схватани као придеви. Касније, после губљења придева овога типа, хидроним је сасвим прешао у категорију именица. Овако су, дакле, настали хидроними типа *Николић*.

3° Двочлани хидроними су претрпели одређене морфолошке промене после губљења из језичког осећања придева типа *Nikoličь*. Те промене су биле двојак:

3' Први део хидронима изгубио је деклинацију, као *indeclinabile* уопштио се номинатив. Тако су настали хидроними *Башиковић-ѿоѿок*, *Рајић-ѿоѿок* и др.

3'' Према генитиву (код) *Nikoliča potoka* облик *Nikoliča* уопштио се за све падеже, с тим што га је језичко осећање интерпретирало као облик посесивног генитива именице. Овако су могли настати хидроними типа *Милошевића ѿоѿок*. Кажемо: могли су настати, јер међу хидронимима овога типа има новијих назива, насталих у време слободне употребе генитива патронима (презимена) у посесивној служби.

Све што смо казали за хидрониме важи *mutatis mutandis* за друге топониме наведених типова.

3.5.2. *Femininum* сингулара. — У окамењеном виду сачуван је у топонимима: *Пеирића*, село (Рјесник ЈАЗУ IX, 824); *Ркаловића*, ораница (ПЦЈ IV, 230); *Сул'евића*, њива (ОП II, 248; добила је име „по Шиптарима Сул'евићима”); *Верића* („от Б'лого поља и от Вериће в'се уз дол”, ОП II, 32—33, 44). Овакви топоними настали су елипсом управне именице *вьь* 'село' или *ѿива* и супстантивизацијом *femininum*-а посесивног придева.

У топонимима типа *Ивића њива* (СДЗБ XXII, 247), *Марковића вода* (ib., 238), *Мартиновића рјека* (ЗБФЈ XVII/1, 196, 203) можда се чува *femininum* сингулара некадашњег посесивног придева који је ново језичко осећање интерпретирало као генитив сингулара именице и уопштило га у целој деклинацији. Овакви топоними настајали су и касније,

у време слободне употребе генитива патронима (презимена) у посесивној служби.

3.5.3. Neutrum сингулара. — Сачуван је у окамењеном виду у ојконимима: *Шайиће* 'заселак у којем живи фамилија Шапић' (ОП I, 348); *Бановиће* (ген. *Бановића*), *Боровиће*, *Војмиловиће*, *Госпирадиће*, *Дражичиће* и др. (ОП II, 130, 134); *Лејовиће*, *Рајковиће*, *Течиће* и др. (СДЗБ XIX, 504). Ојконими су, највећим делом, настали елипсом именице *selo* (**Radkoviće selo* > *Radkoviće* > *Рајковиће*) и супстантивизацијом придева.

У топонимима типа *Код Вукмановића гробља* (ППЈ IV, 229, 231) могао би бити сачуван neutrum сингулара посесивног придева у зависном падежу. Назив може бити, наравно, и новијег порекла, из времена слободне употребе генитива патронима (презимена) у посесивној служби.

Ојконими типа *Рајковиће* трпе одређене морфолошке промене: а) прелазе у топониме типа *Рајковић* (види т. 3.6.1.); б) прелазе у топониме типа *Рајковићи* (види т. 3.6.2.).

У двочланим топонимима *Марковић-поље*, *Марковић-село* (Рјечник JAZU VI, 485) први део ми реконструираемо у облику neutrum-а (*Markoviće pol'e*, ген. *Markovića pol'a*). Садашњи облик настао је после губљења посесивних придева на -ь.

У топонимима типа *Кудића брдо* (СДЗБ XXII, 5), *Вукића врело* (КЈ VIII, 4, 21) први део је некад могао бити придев у средњем роду (на -ице), али су овакви називи могли настати и касније, као синтагме са посесивним генитивом патронима или презимена.

Другачије тумачење топонима на -иће даје В. Томановић: „Вуџући да и презимена на -ић или -овић од којих су постали називи места са завршетком на -ице или -овице имају такође значење припадности нечему на друштвеној основи, ближој или даљој породици, и она су добила падежни наставак -е под утицајем имена места на -ане, -аре. Множински зависни падежи нису се од њих добили, јер се крајње -це швато као колективно -це (<џ-је), па су се тако поћели и деклинирати на одговарајући начин, као именце средњег рода у једнини.”³⁸ Томановић сматра да наставак е „врши функцију диференцијалног знака по којему се речи типа *Лепетане*, *Каменаре*, *Баошиће* као имена места разликују од *Лепетани*, *Каменари*, *Баошићи* као презимена.”³⁹ Аутор се позива на Белића који је држао да се наставак -е топонима типа *Брежане*, *Жабаре*, „сачуван у њима у скамењеном облику”, преноси на топониме типа *Црниће* „који га првобитно нису могли имати”.⁴⁰

На основу нашег тумачења које дајемо у овом раду нема никакве сумње да номинативни наставак -е топонима типа *Баошиће* није настао никаквом аналогијом, него је то нормалан наставак номинатива сингулара neutrum-а посесивног придева на -ь, тј. топоним *Баошиће* настао је

³⁸ В. Томановић, *О топонимима: Лепетане, Каменаре, Баошиће*, Бока, зборник радова из науке, културе и уметности, Херцег-Нови, 1979, 11, стр. 284.

³⁹ *Ib.*, 285.

⁴⁰ А. Белић, *Историја српскохрватској језика*, књ. II, св. 1: *Речи са деклинацијом*, 5. изд., Београд, 1972, 14.

елипсом именице *selo* у синтагми *Balbšiče selo* ('Балшићево село, село Балшић^а') и супстантивизацијом придева.

3.5.4. Masculinum дуала. — Његов остатак може бити номинатив микротопонима *Злајарића враиџа*.⁴¹

3.5.5. Masculinum плурала. — Сачуван је у микротопониму *Малићи ораси*, њиве (ППЈ X, 130). (У грађи се не наводи каква је деклинација овог топонима).

3.5.6. Femininum плурала. — Сачуван је у микротопониму *Грасић-ће врбе* (ППЈ XIII—XIV, 156). У истом месту има презиме *Грасић* (ib., 135). (Ни у овом случају се не наводи деклинација).

3.5.7. Neutrum плурала. — Његов остатак могу бити топоними (номинатив-акузатив) типа *Рајчејића брда* (Рјечник JAZU XIII, 1).

3.6.0. Губљењем из живе језичке употребе придевских образовања на некадашњи суфикс *-ъ < -os* долази до промена и у топонимима јер их језичко осећање на нови начин интерпретира: а) облици neutrum-а замењују се облицима masculinum-а; б) облици сингулара замењују се облицима плурала; в) шири се употреба посесивног генитива.

3.6.1. У својој монографији о левачком говору Р. Симић наводи народне називе села: *Лейовиће, Мојриће, Ојариће, Рајковиће, Течиће* и др., истичући да „често поред народног егзистира и 'правилнији' облик, који се такође и међу становницима тих села чује у разговору са странцима": *Лейојевић, Мојрић, Ојарић, Рајковић, Течић* и др.⁴² Ове варијанте ојконима сведоче, по нашем мишљењу, да се облици neutrum-а типа *Рајковиће* (**Radъkoviče selo*) замењују облицима masculinum-а типа *Рајковић*. Према зависним надежима *Рајковића, Рајковићу* . . . употребљен је номинатив (и акузатив) *Рајковић*, по аналогiji с антропонимима.

3.6.2. Замену облика сингулара облицима плурала, као другу тенденцију у развоју топонима патронимичког порекла, илустроваћемо са два примера.

Први пример. Испитујући микротопониме Никшићког поља Д. Петровић је запазио да топоним *Мајнићи*, заселак, има датив *Мајнићу/Мајнићима*.⁴³ Варијанта *Мајнићу* сведочи, несумњиво, да је топоним некада био *singulare tantum*: **Magniče* (или, евентуално, **Magnič*).

Други пример. Код жумберачких католика запажена је, по Скоку, употреба топонима „bez prijedloga u pluralu, a s prijedlogom u singularu: *Ōno su Rêlîci, ali: Bî sam pri Rêlîci.*”⁴⁴ По нашем мишљењу локатив (*ѳри*) *Релићу* сведочи да је топоним некада био *singulare tantum* **Reliče* (или **Relič*), а да су плурални облици секундарни.

⁴¹ Види: Lj. Jonke, *op. cit.*, 31.

⁴² Р. Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, 30, 504.

⁴³ Д. Петровић, *Микрофৌономасџика Никшићкој њоља*, ППЈ II, 134.

⁴⁴ Р. Skok, *Iz srpskohercegovatske toponomastike. Mjesna imena na -ič*, Јужнословенски филолог, III, Београд, 1922—1923, 75.

Друкчије мишљење је имао П. Скок. Он прихвата Цвијићево запажање да топоними на *-ić(i)* „стоје у тјесној вези са задружним фамилијским насељима, братствима и породицама. По имену задружних чланова прозвано је и њихово насеље, дакако у pluralu. Касније се могло догодити да је име постало опет *singulare tantum*.”⁴⁵ Међу примерима које Скок наводи неки су заиста најпре посведочени у плуралном облику, а касније у сингуларном. Други су пак најпре посведочени у сингуларном облику. Скоково мишљење као да потврђују и неки примери из историјске ономастике Подримља. Тако су најпре посведочени плуралски облици *Исџинићи* (ОП II, 34, 49, 79), *Бродлићи* (ib., 34—35, 43), а касније сингуларни облици *Исџинић|Исџиниће* и *Бролић*.

Две напомене о реконструкцији топонима у средњевековним споменицима.

1. Као један од доказа за своју тезу Скок наводи да се данашњи *Нунић* у Буковици пише 1370. у акузативу плурала „*villa Nunithe*”.⁴⁶ Облик *Nunithe* може бити, међутим, и акузатив сингулара *neutrum-a*. — М. Пешикан у другој Дечанској хрисовуљи на основу новог читања једног места: „Село ђурашевско Рзивиће” (у Милојевићевом издању: СЕЛО ГЮРАШЕ В’СКОР’ЗИНИКЈЕ) реконструисао топоним у облику *Рзивићи*. Савремени назив је *Рзнич* (ОП II, 6, 15). Облик може бити, међутим, и у *neutrum-и* сингулара. У оба случаја, полазећи од савремених сингуларних облика *Нунић* и *Рзнич*, ми бисмо на првом месту реконструисали топоним као *singulare tantum neutrum*.

2. На основу средњевековних српских повеља Пешикан реконструисао топониме *Косорићи* као *plurale tantum masculinum* и *Чабић* као *singulare tantum masculinum*. — За први лик има две сигурне потврде („међу *Косорићи* и сели хиландарским”, „село *Косорићи*”), једном је облик у *masculinum-у* сингулара („и село *Косорић*”), док облик *Косориће* („дарова . . . село *Косориће*”) може бити акузатив плурала, али и акузатив сингулара *neutrum-a*. У Девичком катастигу из XVIII века посведочени су облици *neutrum-a* сингулара *Косориће* и *Косуриће*, данас је *Косурић* (ОП II, 50). — Топоним *Чабић* у *masculinum-у* потврђују примери „међу *Чабић* и Јелшаницу” и „село *Чабић*”. *Neutrum Чабиће* или *masculinum Чабић* потврђују примери: „међе *Чабићу*”, „с *Чабићем*”, „*Чабићу* међа”, „и дах му засељк *Чабићу*”, „засељк *Чабићу*”. Пример „црквѣ Светаго Петра при *Чабићу*” указује на топоним у сингулару. У Девичком катастигу топоним има два лика: *Чабиће* и *Чабићи*, Елезовић даје *neutrum Чабиће*, данас је *masculinum Чабих* (ib., 60). — У повељи је забележен топоним *Вериха*, у Девичком катастигу *Верихе* и *Верихи*, данас је *Вѣрић|Вѣрић|Вѣриће* (ib., 44).

Наведени примери потврђују да је процес мешања и замењивања сингуларних и плуралних топонима са патронимичким суфиксом *-ić* протицао још у средњем веку. Они указују на могућност коегзистенције облика различитог рода и броја.

⁴⁵ *Ib.*, 75.

⁴⁶ *Ib.*, 77.

Наше гледиште по коме је основни правац развоја протицао у замењивању сингуларних облика плуралним заснива се на следећем.

1° Топоними у masculinum-у плурала настали преношењем назива задружне заједнице на место били су и остали стабилан тип српскохрватских (и словенских) топонима. Њихова стабилност проистиче из њихове чврсте оноματοлошке везе са именима породице, братства или породичне задруге, односно са презименима на *-ићи*.

2° Топоними који су по пореклу облици neutrum-а посесивног придева супстантивизираниог после елипсе именице *selo* изгубили су своју граматичку и оноματοлошку везу са патронимима од којих су настали. Зато се они мењају у два правца: прелазе у masculinum сингулара (под утицајем зависних падежа) или у masculinum плурала (друкчијом интерпретацијом акузатива). Другим речима, према *идем из Рајковића* (ген. од *Рајковиће*) развијао се акузатив *идем у Рајковић* (1), а према *идем у Рајковиће* (ак. од *Рајковиће*) објективна језичка анализа издвајала је номинатив *село Рајковићи* (2).

3.6.3. За ширење употребе посесивног генитива у топонимима *Баре Бојовића*, *Марића Њошак* и сл. није потребно наводити лингвистичке доказе. Тај процес је жив на широком терену српскохрватских говора.

4

4.0. У чешком језику masculinum сингулара некадашњих посесивних придева од патронима сачуван је у окамењеном облику (као indeclinabile) у посесивним формама типа *Novákovíc*⁴⁷ којима се означава припадање породици.

Овде не можемо улазити шире у питање судбине посесивних придева о којима је реч у чешком и словачком језику. Заслужују да буду посебно размотрена нарочито два ужа питања:

4.1. Питање: како су се облици типа *Novákovíc* тумачили и тумаче у лингвистичкој литератури.

4.2. Питање: у којим облицима се појављују трагови некадашњих придева на *-ь* од патронима у историји чешког и словачког језика и у чешким и словачким говорима и како те облике треба лингвистички објашњавати.

Београд

Радмилу Маројевић

⁴⁷ Види: *Naše řeč*, 1980, LXIII, 227.

СКРАЋЕНИЦЕ И ИЗВОРИ

1

Податке о староруским изворима и скраћенице извора види у: *Словарь древнерусского языка XI—XIV вв. Введение, инструкции, список источников, пробные статьи*, под ред. Р. И. Аванесова, Москва, 1966. Грађа је узимана из Картотеке старорусског језика XI—XIV века (Институт за руски језик АН СССР-а у Москви); податке о скраћеници ГрБ види у нап. 14. Примери се наводе са упрошћеном грађијом.

Речници:

Сл. староукр. мови — *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. I—II*. Київ, 1977—1978.

Срезневский Сл. — *Материалы для Словаря древне-русского языка по письменным памятникам*. Трудь И. И. Срезневского. Дополнения. СПб., 1912.

2

Српскохрватски језик

- ЗБФЛ — *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад
 КЈ — *Књижевни језик*, Сарајево
 ОП — *Ономастолошки ѝрилози*, Београд
 ППУ — *Прилози ѝроучавању језика*, Нови Сад
 Рјесник JAZU — *Рјесник хрватскога или српскога језика*, Zagreb, I—XXIII, 1880—1976 (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti)
 СДЗБ — *Српски дијалектолошки зборник*, Београд

р е з ю м е

Радмило Маројевић

**ПРАСЛАВЈАНСКІЕ АДЈЕКТИВА ПОССЕССИВА ТИПА! *Tvorimiričь*
 (ОТ ПАТРОНИМОВ ТИПА *Tvorimiričь*), ИХ СУДЪБА Й СЛЕДЫ
 В СЛАВЈАНСКИХ ЯЗЫКАХ**

Притяжательные прилагательные типа *Tvorimiričь* образованы в праславянском языке от патронимов на *-iŕos > -iŕь* с помощью суф. *-os > -ь* (после мягких согласных и *j* : *> -ь*). К этому же словообразовательному типу относятся прилагательные типа *totitelь* в старославянском языке.

В живом употреблении прилагательные типа *Tvorimiričь* встречаются в древнерусских памятниках: написах еуанѣлие <...> *повелѣшемь*. Милятиномь Лукиницьмь ЕвМилят 1215, л. 160; розграбиша <...> *Водовиковь дворь* <...> *Творимирѣць* ЛН XIII, л. 112 (1230); <Володимирь Мьстиславичь> слышавъ же оже Андрѣевичь Володимирь умерль, и иде к Дорогобужко *друзина* же Андрѣевича не пустиша его в городъ ЛН ок. 1425, л. 195 (1171). Как видно из приведенных примеров, прилагательные этого типа употреблялись в живой разговорной речи в первые десятилетия XIII в., а потом исчезли. В синтагмах типа *Ярославича смърть* форма *Ярославича* в новом языковом сознании стала ощущаться как род. п. принадлежности. Так автор объясняет раннее употребление possessивного генитива от патронимов без определения и приложения: *здумаша бояре. Володимерковича*, и рѣша князю своему ЛЛ 1377, л. 113 об. (1153); *пани Хонька. Васковая Дядьковича жена* Гр 1378 (2, ю.-р.).

На широкое употребление в старосербскохорватском языке притяжательных прилагательных от патронимов на *-ičъ* указывают: а) употребление "необычного" род. п. ед. ч. фамилий на *-ић* в синтагмах типа *Петровића кућа*; б) женские фамилии типа *(Коса) Смљанића*; в) многочисленные топонимы. В топонимии сохранились следы употребления прилагательных этого типа, как в ед. ч.: *Николић*, *Рајић-йойок*, *Божичковић до*, *Код сокака Машића* (masculinum), *Петрића*, *Ркаловића*, *Ивића њива*, *Марковића вода* (femininum), *Шайиће*, *Бановиће*, *Рајковиће*, *Код Вукмановића гробља* (neutrum), так и в мн. ч.: *Малићи ораси* (masculinum), *Грасијиће врбе* (femininum), *Рајчејића брда* (neutrum). После утраты адъективных образований происходят изменения и в топонимах, потому что в новом языковом понимании они по-другому осознаются: а) формы среднего рода заменяются формами мужского рода: *Рајковиће* (<**Radkoviče selo*) → *Рајковић*; б) формы ед. ч. заменяются формами мн. ч.: **Magniče* (или **Magnič*), дат. п. *Магнићу* → *Магнићи*, дат. п. *Магнићима*; в) все шире становится употребление род. п. принадлежности: *Баре Божовића*, *Марића йойок*.

В чешском языке им. п. мужского рода ед. ч. от патронимических притяжательных прилагательных сохранился в окаменевшем виде (как *indeclinabile*) в possessивных формах типа *Novákovic*, обозначающих принадлежность семье.